

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy, metodik nashr

Umumta'lim fanlari METODIKASI

2017-yil /aprel
№4 (76)

Jurnal sahifalarida

O'quvchi inshoni
qanday
yozmoqda?

6-bet

Boshlang'ich ta'limda
chet tillarni o'qitishning
innovatsion
texnologiyalari

22-bet

Toshkent shahridagi 6-IDUMning fizika fani o'qituvchisi Mohidil Yo'ldosheva 24 yildan buyon yosh avlodga ta'lim-tarbiya berib keladi. Izlanuvchan o'qituvchi darslarini noan'anaviy tarzda o'tishga, o'quvchilarga fan doirasida chuqur bilim berishga intiladi. Natijada, o'ndan ziyod o'quvchilari bilimlar bellashuvi va fan olimpiadalarning respublika bosqichida namunali ko'rsatkichlarni qayd etdi. Mohidil Yo'ldosheva "Yilning eng yaxshi fan o'qituvchisi" ko'rik-tanlovining Toshkent shahar bosqichida birinchilikni egalladi.

— O'qituvchi mehnatining mahsulini ko'rsa, ruhi ko'tariladi, ishiga sidqidildan yondashadi, — deydi M.Yo'ldosheva. — O'quvchilarim fizik qonuniyatni anglab, tahlil etganini ko'rsam, mehnatim zoe ketmaganidan mamnun bo'laman. Shu sabab, "Yilning eng yaxshi fan o'qituvchisi" ko'rik-tanlovida o'tgan ochiq darsimni ham amaliy tarzda olib bordim.

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy, metodik nashr

Umumta'lim fanlari METODIKASI

2017-yil / aprel
№4 (76)

TAHRIR HAY'ATI:

Mamadmuso MAMADAZIMOV,
pedagogika fanlari doktori,
professor

Mirfozil MIRZAAHMEDOV,
fizika-matematika fanlari nomzodi,
dotsent

Shukur PO'LATOV,
pedagogika fanlari nomzodi,
dotsent

Mamarajab TOJIYEV,
pedagogika fanlari doktori,
professor

Narziqu TURDIYEV,
fizika-matematika fanlari nomzodi,
dotsent

Bosh muharrir:
Akmal ISLOMOV

Nashr uchun mas'ul:
Xayrullo ABDURAHMONOV

**Jurnal 2011-yil yanvaridan
chiqa boshlagan**

Muassis:

«Tafakkur chashmasi» MChJ
Jurnal O'zbekiston Matbuot va
axborot agentligida
№ 0882-raqam bilan
2016-yil 12-oktabrda
qayta ro'yxatdan o'tgan.

Tahririyat manzili:

100000, Toshkent shahri,
Matbuotchilar ko'chasi, 32-uy.
Telefon: (0-371) 236-18-05,
(+99893) 508-20-78
Faks: (0-371) 233-66-03.
E-mail: uf_metodika@inbox.uz

MUNDARIJA

Tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish bunda kompetentlikka yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish samaralidir.....	2-bet
O'quvchi inshoni qanday yozmoqda?.....	6-bet
Darslarda «Veer» texnologiyasidan foydalanish afzalliklari.....	9-bet
Zamaxshariy ma'naviy me'rosi barcha davrlarda yuksak ma'naviyatli insonlarni tarbiyalashda muhim manba.....	10-bet
Amaliy laboratoriya ishlarining samarasi yoxud fotoelektrik modulining volt-ampere xarakteristikasini tavsiflash uchun laboratoriya standining ishlanmasi xususida.....	14-bet
«Niagara» sharsharasiga video sayohat o'quvchilarning mavzuni o'zlashtirishiga yordam beradi.....	16-bet
Nazariya va amaliyot uyg'unligi kasbiy ta'lim samaradorligining muhim omili.....	18-bet
O'simliklar va hayvonot dunyosi qanday resursga kiradi? (Maxsus maktablarning 9-sinflari uchun nutqiy va ovoz mashqlarini rivojlantirishga qaratilgan bir soatlik dars ishlanmasi).....	21-bet
Boshlang'ich ta'limda chet tillarni o'qitishning innovatsion texnologiyalari.....	22-bet
Tarix fanidan ish daftarlarining dars samaradorligini oshirishdagi o'rni.....	24-bet
Milliylik va zamonaviylik uyg'unligi yoxud G'ijduvon kulolchilik maktabining ilg'or ish tajribasi xususida.....	27-bet
Междометие — особая часть речи урок русского языка в 6-м классе.....	30-bet
Tabiatni asrash barchamizning burchimiz.....	32-bet

Журналдан кўчириб босилганда, «Umumta'lim fanlari metodikasi» журнаlidan олинди, деб ёзилиши шарт.

Босишга рухсат этилди 18.04.2017 й. Офсет босма усулда чоп этилди.

Қоғоз бичими 60x84^{1/8}, Қоғоз ҳажми шартли 4 босма табоқ.

Нашриёт ҳисобида 4,75 босма табоқ, Алади 5500 нусха. Буюртма №288. Баҳоси келишилган нархда.

«Sano-standard» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди. Toshkent shahri, Широқ кўчаси, 100-уй.

Ўқувчиларда нутқий компетенциянинг шаклланишида она тили дарсларини адабиёт дарслари билан интеграциялаш, ўқувчиларнинг бадиий тасвир воситаларига доир билим, кўникма ва малакаларидан фойдаланиш, бадиий матннинг тил хусусиятларини, ундаги сўз ишлатиш маҳоратини ўрганиш, ўқувчиларда ўз фикрини ёзма равишда мустақил ва таъсирчан ифодалай олиш ва шу орқали уларнинг ижодкорлигини оширишга эришиш мақсади кўзда тутилади.

ЎҚУВЧИ ИНШОНИ ҚАНДАЙ ЁЗМОҚДА?

Тадқиқот ишимиз олдида турган вазифалардан келиб чиққан ҳолда, ўқувчиларнинг ёзма нутқ (ижодий иншо ёза олиш) савиясини бирор назорат иши (масалан, асарнинг тил хусусиятларини таҳлил қилиш) ўтказиш орқали аниқлашга ҳаракат қилдик. Айти пайтда, буни қайси параметрлар асосида ўрганишимиз мумкин, деган савол бизни ўйга толдирди. Дарҳақиқат, биз ўқувчиларнинг бадиий матндаги бадиий қиймат яратишда фойдаланилган тил ҳодисаларини таҳлил қила олиш савиясини дабдурустдан текшира (назорат қила) олмаймиз. Чунки она тили дарсларида бугун кун тартибига қўйилган, илмий изланиш босқичида турган бундай таълим ва тарбия ҳали керагича йўлга қўйилгани йўқ.

Юқорида баён қилинганларни назарда тутиб, биз ўқувчиларнинг ёзма нутқ кўникмаларини ўрганиш мақсадида, бир қатор мактабларда асосан ёзма иш турларидан бири – иншо билан кифояландик. Олинган 300га яқин иншони таҳлил қилдик. Бундан ташка-

ри, айрим ўқувчилар билан суҳбатлашдик, ўтилган назарий маълумотлар доирасида баъзи кўшимча назорат ишларини уюштирдик. Шунингдек, ёш ижодкорлар ёзаётган шеър ва ҳикояларни кузатиб бордик. Бу ишлар жараёнида қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор бердик:

1) ўқувчилар томонидан кўтаринки руҳда ёзилган иншоларда қуйидаги экспрессив тил ҳодисаларини қўллашга бўлган интилиш самарасини аниқладик:

– бадиий тасвир воситаларининг мавжудлиги;

– «Лексикология» бўлими доирасида сўз ишлатишдаги ютуқ ва камчиликлар;

– ўқувчиларнинг ёзма нутқида экспрессив тил ҳодисаларининг (морфологик шакллар, ёрдамчи сўзлар, синтактик бирликларнинг) ишлатилиши;

2) бадиий услубда иншо ёзиш (матн яратиш) муаммолари;

3) ўқувчиларнинг ижодкорлик йўлидаги мустақил фаолияти;

4) 9-синф битирувчиларининг бадиий тасвир воситала-

ри ва шеърини санъат турлари, маънони кучайтирувчи тил ҳодисаларига доир билим ва кўникмалари даражаси.

5–9-синф ўқувчилари орасида ўтказилган ёзма ишлардан олган дастлабки таассуротимиз шу бўлдики, ёшларнинг иншони ёзиш учун қайси услуб турини танлашлари кўп жиҳатдан иншо мавзусига боғлиқ экан. Улар услуб ҳақида гапирилмаса ҳам, услуб турлари ҳали ўрганилмаган бўлса ҳам, «Ватан нима?», «Она – улуг зот», «Баҳор – фасллар келинчаги», «Зумрад баҳор», «Менинг келажакдаги орзуим» сингари мавзулар берилиши билан ўзларини ёзма ишни кўтаринки руҳда ёзишга чоғлар эканлар.

Ўқувчиларнинг Ватан, она ҳақида, баҳор, келажак тўғрисида ёзган иншоларида ички ҳаяжон, тўлқинланиш, фахр ва ғурур туйғулари сезилиб туради. Сўзлар замирида яширинган ушбу руҳий ҳолатлар иншони бадиийлаштиришга ундовчи омил бўлиб майдонга чиқади. Табиийки, мавзуни ёритиш жараёни ўқувчиларни бўёқдор, баландпарвоз сўзлар,

сўз шакллари ва гаплар билан ўз туйғуларини баён этишга даъват қилади.

Иншоларни кўриб чиқар эканмиз, ўқувчиларнинг деярли ҳаммаси ҳеч бўлмаганда бирор мақолни, ҳикматли сўзни, ҳадисни тилга олади, ёзма иш авvalida ёки охирида бир неча мисра шеър келтиради. Бири ўз ёзма ишида ўхшаса-ўхшамаса бирор бадиий тасвир воситасини ишлатади, бири экспрессив лексика, морфологик восита, синтактик қурилма ва фигурага мурожаат этади, яна бири ўз туйғуларини, руҳий кечинмаларини яширмаган ҳолда, уларни сўз билан ифодалашга ҳаракат қилади.

Ўқувчиларнинг иншоларида ишлатилган бадиий тасвир воситаларидан куйидаги намуналарни келтириш мумкин:

Ўшатиш: *деҳқонлар ерга ишлов беришади худди наққош ёғочга ишлов бергандай; ёшлиқда олинган билим – тошга ўйилган нақш; тонгги шабнамдек ғуборсиз; юлдузлар сингари; дарахт танаси – ота, илдизи – она; самолардаги юлдузларга ўхшайди.*

Қаршилантириш: *емай едиради, ичмай ичиради, киймай кийдиради.*

Ўқувчиларнинг ёзма ишларида *сифатлаш*, *муболага*, *жонлантириш* камроқ учрайди. Бунинг сабаби уларни ишлатишнинг қийинлигида кўринади. *Сифатлаш* маъно кўчиши натижасида юзага келади: ўқувчилардан бири *жаннатмакон юрт* (юртдаги фаровонлик жаннат сўзида ифода этилди) бирикмасини қўлласса, бошқаси она алласини *оҳанрабо алла* (она алласининг болани ўзига махлиё қилиш кучи оҳанрабонинг тортиш кучига тенглаштирилади) деб таърифлайди. Иншоларда ишлатилган *эзгу мақсад*, *мурғак*

қалб бирикмаларида *сифатлаш* эмас, *сифатлар* қўлланган деб ҳисоблаш тўғри бўлади.

Иншолардан бирида куйидаги жонлантириш ишлатилган: *куёш кўкка бош кўтариб*. Куёш кўтарилади, лекин одамга ўхшаб бошини кўтармайди. Бу ўринда *куёш бош кўтармоқ* ибораси орқали жонлантирилган.

Муболага баландпарвоз жумлалар куриш туфайли юзага келган: *«байроғини кўкларга кўтариб»* бирикмасида муболага воситаси бор, лекин бирикма нотўғри тузилган: *«кўкка кўтармоқ»* ибораси, бир томондан, жуда баланд (осмон қадар) кўтармоқ маъносини берса, иккинчи томондан, *мадҳ этмоқ*, *мақтамоқ* спонларини ифодалайди. Спорт мусобақасида юрт байроғи кўкка кўтарилмайди, балки юқори (баланд) кўтарилади.

Ўқувчи муболага қилаётган бўлса керак, лекин ноўрин чиққан. *«Юлдузларни кучиб олгим келади»* бирикмаси орқали эҳтироснинг кучи билан англантилаётган маъно-мазмун муболага саналади.

Ўқувчилар ёзган иншоларда маънони кучайтирувчи жуфт ва такрорий сўзлар, тасвирий ифодалар, иборалар, ёрдамчи сўзлар кўп ишлатилган.

Жуфт ва такрорий сўзлар: *боғу роғлар, куч-ғайрат, меҳр-муҳаббат, сабр-қаноат, саъй-ҳаракат, урф-одат, тўйиб-тўйиб, азал-азалдан* каби. Лекин бундай сўзларни хато қўллаш ҳам учрайди: *орзумадларим* (орзу-умидларим ўрнига).

Ёшларда тасвирий ифодалардан фойдаланиб матнни бадиийлаштиришга интилиш кучли экани кўринади: *илм ўчоғи, фасллар келинчаги, қалбларнинг маликаси.*

Иншоларда сўзларни ўзаро бириктириш билан боғлиқ хато ифодалар ҳам учрайди: *кувонч мени босиб олди (кувонч мени чулғаб олди ўрнига), еримиз олтин (тупроғимиз олтин ўрнига), гулу лолалар кўкка бўй чўзиб (гулу лолалар баланд дарахтлар каби ўса олмайди), чумолилар уйдан чиқиб иш бошлайдилар (чумолилар уйдан эмас, инидан, уясидан чиқади), баҳорнинг бир парчаси (баҳордан парча ажратиб бўлмайди), юртимизни кўкларга кўтаришга ҳаракат қилади (юртнинг шаънини кўтариш мумкин), меҳри ноёб бўлади (ноёб сўзи ноўрин ишлатилган), юртимиз гуллаб кетди (юртимиз гуллаб-яшнаб кетди ўрнига), иссиқ дамлар (иссиқ кунлар ўрнига), қалдирғочнинг келди нафаси (қалдирғочнинг нафаси сезилмайди), бағримизда бўлар сумалак (сумалак кимнингдир бағрида бўлмайди), куриб қолган дарахт гуллайди энди (куриб қолган дарахт кўкармайди) ва ҳоказо.*

Булар энди услубий хатолар ҳисобланади. Сўз ишлатиш маҳоратининг етишмаслиги кўпгина услубий хатоларга олиб келаётгани, типик камчиликларни келтириб чиқараётгани маълум бўлади.

Ўқитувчи ўқувчилар иншосидан пайқаммаган мазмуний нуқсонлар баъзан шу қадар жиддий бўладики, уларни тузатиш учун иншо тўлиқ қайта ишланиши ёки ёзилиши керак. Кўпинча бу каби камчиликлар иншо матнининг тузилиши, сўз ишлатиш маҳорати, такrorлар билан боғлиқ бўлади.

Она тили дарсларида эркин мавзуларда ёзилган иншоларни, уйда тузиб келинган матнларни ўрганиш шуни кўрсатдики, аксарият ўқувчиларнинг

ёзма ишларида мазмундорлик ва таъсирчанлик сифатлари жуда ночор.

Улар она тили дарсларида ўрганилган маънони кучайтирувчи морфологик шакллар, ёрдамчи сўзлар, ундов сўзлардан матндаги гаплар ширадорлигини, таъсирчанлигини таъминлаш, кўтаринки руҳни сақлаб бориш мақсадида фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Масалан, *емай едиради, ёмғирлар ёғади, мурғаккина, -ку, -да, нахотки, ҳаттоки, ҳеч қачон, ҳеч нима, нақадар, қанчалик, шунча, гўёки, дея* ва бошқалар.

Ўқувчилар риторик сўроқ гаплар, ҳис-ҳаяжон (ундов) гаплар, атов гап, қисмлари -ки воситасида боғланган эргаш гапли кўшма гаплар, гапда сўз тартиби, сўз такрори, синтактик параллелизм сингари синтактик қурилмалардан ҳам ўринли фойдаланишга ҳаракат қилганлар.

Ёшларда мақол, ҳикматли сўз, ҳадисларни матнга кўчирма ёки ўзлаштира гап шаклида киритишга уриниш бўлсада, улар баъзан кўчирма гапдан аввал келган муаллиф гапини яна гап охирида такrorлаш каби хатоларга йўл қўядилар.

Айрим ўқувчилар мактаб чоғиданоқ шеър ижод қилишга бел боғлайдилар. 6-синф ўқувчиси Чаросхон Яхшибоева «Зумрад баҳор» мавзусидаги иншосининг ярмини шеър шаклида ёзган.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг сўз ишлатишдаги, гап тузишдаги айрим хатоларига бепарво эмас: у нотўғри ишлатилган сўз, ғализ тузилган жумла тагига қизил ручка билан тўлқинли чизиқ чизиб қўяди.

5–9-синф ўқувчиларининг ёзган иншоларидан кўринади-

ки, «Ватан нима?», «Она – улуг зот», «Баҳор – фасллар келинчаги», «Зумрад баҳор», «Менинг келажакдаги орзуим» каби мавзулар ёшларга кўтаринки руҳ бағишлайди ва баённи бадиийлаштириш сари ундайди. Ушбу интилиш ўхшас-ўхшамаса бадиий тасвир воситаларидан, маънони кучайтирувчи тил ҳодисаларидан фойдаланишда намоён бўлади. Зарур БКМнинг етишмаслиги эса айрим услубий ғализликларга, сўзни (айниқса, жуфт сўзларни, тасвирий ифодаларни) хато қўллашга сабаб бўлади.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг интилишларини қўллаб-қувватлаб, йўналтириб, маъқул вариантларни кўрсатиб, изоҳлаб, ютуқларни таъкидлаб, рағбатлантириб турсагина, улар томонидан ёзиладиган иншоларнинг сифатини оширишга, образлиликни таъминлаш йўллари билан таништириб бориш орқали эса баландпарвоз жумлалардан холи иншо ёзишга эришилади.

Хуллас, иншолар таҳлилидан аён бўладики, ўқувчилар кўтаринки руҳда фикр баён қилишни талаб этадиган мавзуларда иншо ёзиш чоғида ўқиш ва адабиёт дарсларида бадиий тасвир воситалари ҳақида, она тили дарсларида экспрессив тил ҳодисаларига доир назарий ҳамда интуитив ҳосил қиладиган билим ва тушунчаларидан келиб чиққан ҳолда, бадиий услубга яқин тарзда иншо ёзиш ёки матн яратишга интиладилар.

**Кларохон МАВЛОНОВА,
Алишер Навоий номидаги
Тошкент давлат ўзбек тили
ва адабиёти университети
катта илмий
ҳодим-изланувчиси**